

JOAQUÍN VALDIVIELSO NAVARRO
Departament de Filosofia (UIB)

Els sense terra: un projecte pedagògic per al segle XXI

Entre el 28 i el 31 de juliol de 1997 es va celebrar al Campus de la UNB (Universitat Nacional de Brasília) el 1r Encontro Nacional d'Educadors de la Reforma Agrária (ENERA). Sota el lema «Amb escola, terra i dignitat» es varen reunir més de 600 delegats de tot Brasil. Organitzat pel Moviment Nacional de Treballadors Rurals Sense Terra (MST), conjuntament amb Unicef, la UNB i la Unesco, l'acte va superar totes les expectatives i va esdevenir, no tan sols en àmbits acadèmics, un esdeveniment d'àmplia repercussió nacional que va ocupar, fins i tot, un lloc destacat als mitjans de comunicació més importants. Entendre el projecte pedagògic exposat a ENERA passa per situar-ho dins la ideologia del MST i dins el context propi de la realitat brasilera.

Brasil és un dels països amb més desigualtats socials a pesar que és un dels més rics en recursos de tota mena. Al camp, segons el Banc Mundial, el 0,83 dels propietaris posseeix el 43% de les terres cultivables i, encara que el que es produeix és suficient per alimentar dues vegades la població total del país,¹ 32 milions de brasilers viuen subalimentats, dues tercers parts dels quals són obrers agrícoles i petits camperols. A partir dels anys 70, coincidint amb determinades polítiques econòmiques, la desigualtat, històrica, arriba a índexs desconeguts abans.

Dins aquest context, recollint aspiracions de la població rural pobre, que podríem dir universals (terra, justícia social, educació, etc.), partint d'una llarga tradició de lluita camperola, i amb el suport de l'església catòlica² i del partit comunista, es va crear, l'any 1979, el MST. Trobam, sota aquestes sigles, quasi 5 milions de persones, famílies de camperols, dutes a l'atur a causa de la transformació que s'opera al sector primari els darrers anys.³

L'objectiu bàsic del MST és aconseguir la Reforma Agrária. Una redistribució de la terra n'augmentaria, segons ells, la productivitat, a la vegada que eliminaria greus injustícies. L'estratègia per aconseguir-ho: ocupació de terres improductives a *fazendas*, o grans propietats; primer, com a «campament», amb la idea de pressionar el govern perquè negociï amb els *fazendeiros*, o terratinents; segon, com a «assentament», establerts com a cooperati-

ves amb certes garanties, després d'haver aconseguit títols de propietat. No sempre les accions tenen èxit, sovint les ocupacions acaben en tragèdia, ja que els *fazendeiros* protegeixen la seva propietat contractant pistolers o, fins i tot, gràcies a la Policia Militar,⁴ i tenen, en cas de violència, total impunitat davant els jutges.

El cert és que els Sense Terra s'han guanyat les simpaties del poble brasiler,⁵ del *mass media*, dintre i fora del país,⁶ dels intel·lectuals i artistes⁷ i, fins i tot, del Papa.⁸ El MST és vist com una força autònoma⁹ i tots els partits de centreesquerra li donen suport públicament. Però, el *lobby* dels grans latifundistes, els ruralistes, controla directament una tercera part del Congrés Nacional i el govern actual de F. Henrique Cardoso no dona mostres de tenir possibilitat ni voluntat d'acometre la problemàtica de la Reforma Agrária de forma que satisfaci mínimament les aspiracions del MST.

Paolo Freire, en un vídeo que es va mostrar a ENERA, contava que un dia va escoltar les següents paraules a un agricultor: «un dia, per força del nostre treball, tallam el filferro, però quan entrem descobrim un altre filferro, el de la ignorància». De fet, un dels crims de guerra del MST diu, «*Só terra, não basta*». Això es fa obvi quan hom indaga una mica el que passa als assentaments: un 47% del 600 mil adults és analfabet, un 15% alfabet incomplet; als campaments és encara pitjor. «És terrible créixer sense saber llegir ni escriure», va dir emocionat José Rainha,¹⁰ líder del MST, a la seva xerrada, recordant com fins als 16 anys no va tenir l'oportunitat d'aprendre'n. Intentant evitar això i a partir de la idea que «tan important com trencar la tanca, és construir una escola» el primer que es fa en una ocupació és cercar ubicació per a l'escola. Malgrat totes les limitacions, ja hi ha mil escoles als assentaments i campaments, 50 mil nins escolaritzats, 2 mil mestres a primària i 500 monitors per a educació secundària i d'adults. En aquest camp, l'èxit és incontestable: en els sis primers mesos de 1997 s'han alfabetitzat 7 mil adults, mentre que el govern federal (nacional) amb tota la seva infraestructura, durant tot el 1996, en va alfabetitzar només 10 mil.

João Pedro Stédile, juntament amb Rainha, cap visible del MST, diu: «fem feina a partir dels conceptes desenvolupats per Paolo Freire,¹¹ amb aquella idea de la pràctica, de la teoria i de la pràctica, d'integrar el nin en el seu medi».¹² La idea és crear una nova societat, «rompre les cadenes de l'esclavitud de la ignorància», a partir de dos tipus de principis:

Principis filosòfics. L'educació entesa per a la transformació social (de classe, d'acció, oberta al món), per al treball i la cooperació, dirigida a totes les dimensions de la persona humana, dels valors humanistes i socialistes, com a procés permanent de formació i transformació humana.

Principis pedagògics (entre d'altres). Relació entre teoria i pràctica; combinació metodològica entre el procés de capacitació i d'ensenyament; la realitat com a base de la producció del coneixement; continguts formatius útils socialment; formació per i per al treball; vincle orgànic entre processos educatius i processos polítics, econòmics i culturals; gestió democràtica; autoorganització dels estudiants; formació permanent dels educadors i creació de col·lectius pedagògics.

Els punts principals de la proposta del MST, a l'àrea de l'Educació Formal, a partir d'aquests principis es podrien resumir així: preparar el nin per al treball al medi rural; capacitar-lo per a la cooperació; la direcció de l'escola ha de ser col·lectiva i democràtica; l'escola reflectirà i qualificarà les experiències del treball productiu dels nins als assentaments; l'ensenyament partirà de la pràctica per arribar al coneixement científic de la realitat.

L'educació del MST té tres grans fronts de treball: 1) educar en els assentaments amb quatre projectes diferents (educació infantil 1 i 2, joves i adults); 2) als campaments, amb el projecte Escola Itinerant (allà on no hi ha escoles, i 3) formació dels educadors (on s'inscriu ENERA).

Aquests principis i projectes s'orienten cap a dos grans objectius. Un, que podríem dir de «formació tècnica», dirigit a l'ensenyament de procediments agrícoles als nins des de molt petits, a partir de l'exemple de la pròpia realitat viscuda, valorant l'home del medi rural, en lluita per revertir la tendència dominant d'exaltació de la ciutat. Un altre, de «formació política»: a l'escola es viu una nova ètica política, de participació, mobilització i militància, fomentades contínuament amb festes, celebracions, marxes i actes culturals molt variats.

La preocupació constant per l'educació ja ha dut al moviment a guanyar el premi Itaú/Unicef amb el projecte «Per una escola pública de qualitat als assentaments». Avui compta amb el suport incondicional de la CPT, encara que l'Església va perdent influència d'ençà que el MST es va convertint en aglutinador dels partits polítics i sindicats més progressistes.

ENERA va mostrar el tipus de societat que hi ha darrere el projecte pedagògic del MST. Molta música,

ball, teatre i poesia barrejats amb protestes i manifestacions d'indignació contra les polítiques neoliberals del govern Cardoso.

Els delegats mateixos semblaven molt diferents dels professors que acostumen a freqüentar una universitat en dies normals. Des de pedagogs formats als EUA o a Europa fins a camperols dedicats a tasques alfabetitzadores formaven les delegacions vengudes de tots els racons d'un país de dimensions continentals. Tot es va tnyir del vermell de les seves banderes i l'alegria que transmetien feia difícil imaginar la situació en què es troben en la majoria de casos als assentaments i campaments: sous ínfims, falta de mitjans i de suport institucional, inexistència d'infraestructures bàsiques... Les imatges de Freire, del Che Guevara, José Martí o Anton Makarenko destacaven a la iconografia de l'acte; aquesta, amb els lemes, cançons i cartells, feien veure tot d'una que ens trobàvem en un acte polític. I és que, com deia Freire, «l'educació és un acte polític».

La programació de l'encontre anava al voltant de 4 objectius: 1) promoure un espai de mobilització i intercanvi pedagògic entre els educadors, 2) enfortir l'organització dels educadors, 3) fer balanç del treball educatiu del MST, 4) divulgar a la societat aquest treball i 5) definir objectius futurs.

El manifest final d'ENERA (MST. Reforma Agrària: una lluita de tots) entenia que aquests objectius s'havien assolit, però afegia unes reivindicacions que anaven molt més lluny: justícia social, entesa com a escola pública, gratuïta i de qualitat, des de l'escoleta fins a la universitat, per a tots; un ambient educatiu basat en la democràcia i la solidaritat, i un nou projecte de desenvolupament per a Brasil, no només al camp, sinó a tots els àmbits.

Tot va anar molt més enllà d'allò purament pedagògic. Es donava veu als exclosos socialment, criticant polítiques concretes del govern brasiler tendents a la privatització de l'ensenyament públic i al retall de despeses socials. Les polítiques neoliberals del govern Cardoso, així com l'actual model econòmic, varen ser blanc d'innombrables crítiques. Ja a la conferència inaugural es va fer palès el grau d'implicació política de l'encontre. Stédile va aconseguir que ENERA fos notícia nacional destacada, quan va acusar el govern d'estar tancant escoles per manca de polítiques socials per al sector i va anunciar que el MST, juntament amb la comunitat, les ocuparia per obrir-les. Antonio Ibáñez, secretari d'Educació del Districte Federal (càrrec semblant a un conseller autonòmic), va dir que donava suport a les ocupacions i que no permetria un nin fora de classe. No va passar molt de temps abans que Cardoso amenacés d'emprar la força per impedir les ocupacions d'escoles.

No és només contra Cardoso que es defineix el MST. És contra una concepció del món i de les relacions socials que s'està radicalitzant amb les polítiques neoliberals.

MINISTÉRIO DA EDUCAÇÃO
CONSELHO NACIONAL DE EDUCAÇÃO
SECRETARIA DE EDUCAÇÃO
FUNDAÇÃO
ORGANIZAÇÃO DE EDUCAÇÃO
RESOLUÇÃO - CNE

als del nou ordre econòmic mundial, però que vénen de més lluny. Promoure una nova idea de societat civil —mobilitzada i participant políticament—, de relacions amb la natura —amb una economia autocentrada i sostenible socialment i mediambientalment— i d'home —potenciant els àmbits d'acció expressiva i comunicativa— són els fins als quals serveix l'escola. En aquest sentit, la seva metodologia pedagògica és revolucionària.

El futur del seu projecte passa per superar tant les grans limitacions externes (dels cercles de poder sobre-tot) com les pròpies contradiccions internes (entre tradició camperola i cooperativisme, entre coordinació centralitzada i diversitat cultural, entre directrius provinents de sindicats, partits i alhora de l'església; entre el caràcter instrumental de l'ensenyament i el perill de l'adoctrinació...) i, especialment, el repte d'esdevenir model per a països en circumstàncies semblants.¹³

Sembla, en qualsevol cas, que si no hi ha grans canvis a la nova conjuntura brasilera (pressió internacional, tracte benigne per part dels *mass media* i, per tant, de l'opinió pública, etc.), els avenços han de superar els retrocessos en les reivindicacions del MST. Tot i així, hi ha el perill que els líders del moviment, aprofitant el seu carisma i la importància que van guanyant al món polític d'esquerres, puguin estar temptats d'abraçar causes més generals, abandonant el mòbil bàsic que dona legitimitat als Sense Terra: Reforma Agrària. Ja! ENERA va donar mostres de la gran capacitat que un nombre petit de líders té per orientar i mobilitzar una massa considerable. El caire festiu que mostraven els actes semblava, a vegades, incompatible amb un debat seriós i una reflexió mínimament profunda, no tan sols per part d'una elit dirigent sinó per a cada un dels implicats.

Tal vegada sigui aquest el major desafiament pels educadors de la Reforma Agrària: contruir una nova ciutadania, autònoma i participativa, capaç d'articular no tan sols la lluita pels drets socials sinó també pràctiques democràtiques pròpies de la nova societat anunciada. ♦

NOTES

(1) Hi ha 153 milions d'hectàrees cultivables sense explotar a grans latifundis, extensió aproximada de Suïssa, Alemanya, Itàlia, França i Espanya (totes les dades a Revelli, Philippe «La résistance des Sans-Terre au Brésil», *Le Monde Diplomatique*, setembre de 1997).

(2) La Conferència Nacional de Bisbes Brasilers (CNBB) va crear expressament la Comissió Pastoral de la Terra (CPT) per donar suport i articular les reivindicacions camperoles.

(3) L'obertura als grans mercats va dur a la substitució dels conreus de productes bàsics de consum intern per grans monocultius intensius en capital (mecanització, agroquímica...) dirigits a l'exportació.

(4) Segons J. Strozake, advocat del MST, 1.654 camperols han estat assassinats els darrers 15 anys. L'abril de 1996 la matança de 19 camperols a Eldorado de Carajás, a mans de l'esmentada PM, va commocionar el país.

(5) El 90% de la població, segons l'Ibope, està a favor dels Sem-Terra, encara que el rebuig a l'ocupació és majoritari.

(6) La CNN va dedicar 4 minuts a la Marxa per la Reforma Agrària, Treball i Justícia, l'abril de 1997.

(7) Vegeu el llibre *Terra*, en venda també a les Balears, amb fotografies de Sebastião Salgado, textos del portuguès José Saramago i música de Chico Buarque.

(8) Tant en la seva darrera visita a Rio de Janeiro, com fa dos anys, amb la visita del president Cardoso a Roma, s'ha solidaritzat amb el MST, cosa que ha agraït, fins i tot l'*enfant terrible* del Vaticà a Amèrica Llatina, el teòleg de l'alliberació Leonardo Boff. (*El Mundo*, 9.10.97.)

(9) Això explica, segons la sociòloga Maria da Glória Gohn, la seva popularitat (*Os Sem Terra, ONGs e cidadania*, 1997, Cortez editora, São Paulo).

(10) L'onze d'abril de 1997, Rainha va ser condemnat a 25 anys de presó acusat de coautoría d'homicidi durant una ocupació. Va provar que es trobava a més de mil quilòmetres de distància (fent entrevistes als mitjans de comunicació) i, a més, els testimonis que l'inculpaven varen reconèixer haver estat torturats per la PM. La mateixa justícia que reconeix el dret de l'autodefensa del propietari (amb pistoler i policies en les seves hores lliures amb armes pesades), no reconeix l'autodefensa dels camperols (amb eines de camp).

(11) Vegeu l'article de Ferran Carreres Tuduri publicat a la revista *L'Arc*, núm. 4.

(12) Entrevistat al monogràfic dedicat a ENERA, del *Jornal da Unb*, agost de 1997.

(13) El novembre de 1997 va tenir lloc un encontre llatinoamericà d'organitzacions camperoles on participen 67 entitats de tot Amèrica Llatina.